

LAXOTIK ERRABOTERA

Jean Haritschelhar

Euskaltzainburua

Laxoa eta bote luzea dira Euskal Herrian ezagutzen diren pilota jokoetarik zaharrenak. Artzainen jokia izanak dira luzaz, mendietako soropiletan edo esku huska edo besainkaz harri batzu zedarritzen zutela jokatzeko tokia. Aipatuak dira soropil horiek, bereziki Blazy apaizak idatzitako liburuan: Erdigaiko sorhoa, Garzelako sorhoa, Meharrosteigiko sorhoa, Eroimendi.¹ Dirudianez, bote luzea esku huska jokatzen zen eta gero, eskuaren gerizatzeo eskularria sortu zuten, eskuaren neurria zuela lehenik eta gero, neurritz aldatu zelarik, gero eta luzeago eginez, egiazko tresna bilakatu zen. Noiz? Asma daiteke XVII. eta XVIII. mendeetan gertatu zela eskularruaren baliatzea.

Bainan pilota jokia hedatuagoa zen Euskal Herri osoan mendietarik herrietara jausten zirelarik artzainak, herrian bertan jokatzen baitziren behar zen tokia hautatuz, gehienetan herriko plaza, hala nola Hazparden paper zaharrek dioten bezala. Alabainan, 1760eko irailaren 7an bildu ziren elizaren kalostrepean auzapeza eta zinegotziak eta deliberatu zuten behar zirela harri batzu ezarri herriko plazan hala nola egina zen jadanik Lapurdiko bertze herri batzutan «eskasen» seinalatzeko, luzetasuneko zedarriak zirela Labiaguerre eta Mañarena etxeak, azken hau errabote gisa harturik.²

Dokumentu interesgarria da zenbait xehetasun emaiten dituelakotz. Alde batetik erakusten du pilota tokiak badirela jadanik Lapurdiko herrietan eta, bertze aldetik, eskasek zedarritzen zutela delako plaza laxoa, balia zitekeelarik eraikia zen plazako etxe baten pareta errabota gisa. Orduan hasiko da auzia. Mañarena deritzan etxeko nagusiek jakinarazten dute aipatua izana den paretan nahi dutela ate bat ideki etxearen aitzinaldea eginez. Bilduak direlarik ohiko tokian, auzapezak eta zinegotziek pentsatzen dute ate idekitze hori asmatua dutela etxearen jabeek ez dutelakotz nahi segi dezaten pilotan plaza horretan aspaldi danik egiten zuten bezala. Diote etxe hortako aitzinaldea Iparrari buruz dagoela betidanik eta hala segitu behar duela.

Azkenean, 1762ko uztailaren 18ko bilkuran jakinarazten dute gutun bat igorria izan zaiela Mañarena etxearen jabeek, galdeginez hets zezaten ideki duten atea eta erabakitzen dute horma edo pareta bat eraikiko dutela ate eta etxearen aitzinean Hazpandarek ukan dezaten plaza laxo horretan pilotan aritzeko parada jadanik zuten bezala.

¹ E. Blazy, *La pelote basque*, Bayonne, 1929, 99. or.

² J. Haritschelhar, «Le "rabort" et la longue. Contribution à l'histoire de la pelote au XIXe siècle», *Bulletin du Musée Basque*, Bayonne, 1994, 4. or.

Pentsa daiteke ez zela paretarik edo erraboterik eraiki eta Mañarena etxearen jabeek amor eman zutela.

Azpmarratu nahi nuke azken dokumentuan auzapezak eta zinegotziek eginikako mehatxua, errabotearen (harri pikatuz egina) eraikitzea. Horrek erakusten digu beharrezkoa dela errabotea, etxe baten paretaliatua zela ordu artio eta aldaketa bat gertatu dela. Soropiletan ez da sekulan izan paretarik, nahiz zedarritua zen pilota lekua. Herri barnean, aldiz, etxe baten murrua baliatuta daiteke laxoan jokatzeko. Dokumentu honek frogatzen du jadanik XVIII. mendean baliatzen zirela etxe-paretak eta, beharrez, altxa zitezkeela errabote bat (Ikus 1. eranskina).

Gehienetan plaza horiek hirurogei metro luzetasunekoak dira, bederen Iparraldeko plaza zaharretan, hala nola Ahetzen, Uztaritzen, Alduden eta Hegoaldean Leitzañ, Pasaia Donibanen. XVIII. mendean hasten dira errabotak edo errebotak eraikitzen; orduz gero asma daiteke laxoko jokoak, eskularruekin jokatua, ukan duela, Euskal Herri osoan arrakasta ikaragarria. Lekuko dira euskal kantu zaharrak pilota partida famatuena ondotik asmatuak.

Iparraldean bi pilotariren izenak ezagutuak eta laudatuak dira: Azantza Kanboarra eta Perkain, dirudianez Erron sortua, baina Alduden kokatua eta ezkondua. Bat bertzearen kontra, lehena lapurtar adiskideekin eta bigarrena baxenabartarren laguntzarekin, jokatu zuten partida bat Donapaleun kantuak salatzen duen bezala:

Lapurtarrak jin ziren trebesak dobleska;
Banitatearen ordez bazuten nobleza;
Galdu duen gaixoak kontsidera beza
Ez dela egun oroz Lapurtarren pesta!

Aitzinetik jakiten dugu Baxenabartarrek irabazi zutela partida famatua eta Lapurtarrek galdu zutela diru frango. Kantu osoa egina da Lapurtarren jorratzeko, haien arguluaren zirikatzeke. Hona Azantza pilotari famatuaren aurkezpena:

Azantzako semea nik ez dut mendratzen,
Bere parerik ez du pilota botatzen;
Hargatik Perkain hori ez zuen lotsatzen
Plaza guziarentzat bera aski baitzen!

Egia erran, bada Lapurtarren eta Baxenabartarren arteko aspaldiko auzia seigarren bertsuak dion bezala:

Orai betetzen ditu bederatzi urte
Baigorriñ trufa onik egin zin aukuten;
Gure gasna sariak joan zin aukuten...
Ordainak baitiaguk, hor konpon zaitetzen!

Ez da horretan geldituko kantu egilea. «In cauda venenum», baliatuko ditu azken hiru bertsuak Azantzaren kontra bere eztenkadetan botatzeko:

Azantzako Jan-Predo, abila zirade!
Mainuak hartu tutzu, bai, bainan debalde,
Akizko uretarat zoaz berriz ere...
Handik jinen zirenean, beti prest girade.

Ur epelez mainuak, saldako oilaki!
 Gorputzari bereak emaiten badaki;
 Antzar ixterrak ere jan beharko ditik
 Dirurik ekartzeko Donapaleotik!

Azantzako semea, gure Jan-Piarre,
 Ez duzu berehala sinesten zuk ere;
 Baldin balinbaduzu aintzina kuraie,
 Leheneko pilotaz beti prest girade.³

Partida famatua, Baigorriin jokatu izan zen partidaren kitoara, moltsaz aldatu zela dirutza haundia, egun hartan aldatu zela pilotarien arteko buruzagitza, pilotarietan, beharbada lehen aldikotz, agertu zela Perkainen nagusitasuna. Noizkoa den partida famatu hori, ez dakigu. Alabainan Azantzaren eta Perkainen sortze urteak eta hiltze urteak ez dira ezagunak. XVIII. mendearen azken laurdenean koka daiteke.

Ber garaian koka daiteke Tolosako pilota partida kantuari esker ezagutua. Partida horretan agertzen dira zenbait pilotari kantuan izendatuak: Perkain zaharra, adin bate-tara heldua beraz, Perkainen semea, Haroztegi, Curutchet, Azantza, Elhorga edo Buxtan. Salbu Perkain eta Azantza ez dakigu zein eta nongoak diren bertze pilotariak. Dirudianez Gipuzkoarrek eta Lapurtarrek talde bat osatzen zuten, Perkain, bere semea eta Baxenabartarrak zirela kontrarioak kantuaeren azken bertsuaren arabera:

Adios Probintzia, adios Lapurdi,
 Perkainekin pilotan ez daite liberti;
 Hirur erreinu huntan bera da nagusi
 Azken partidaraino ez dute sinetsi!⁴

Frantses iraultza denboran Alduden jokatu zen maiz aipatua izana den pilota partida bat. Iraultzaren gatik Perkain ihesi joana zen Baztan aldera eta, de Jouy-k dionez, jakin zuelarik Curutchet pilotaria jokatuko zela Alduden galdegin eta ardietsi zuen ibil-baimena, jokatu eta irabazi partida:

«Le fameux Parquins (sic, Perkain-en ordez), dans le cours de la révolution, avait été forcé d'émigrer en Espagne; il apprend qu'un de ses rivaux de gloire, nommé Crutchatty (sic, Curutchet-en ordez) annonce une partie de paume aux Aldudes, sur la frontière.

Aussitôt Parquins fait solliciter auprès des autorités du lieu un sauf-conduit qu'on lui accorde, et que l'on motive sur la nécessité d'opposer à Crutchatty le seul rival digne de lutter avec lui. Parquins arrive, entre en lice, combat, remporte la victoire, et retourne en Espagne aux acclamations de la foule, qui l'accompagne jusqu'à la frontière.»⁵

Behar da igurikatu 1846 arte kantu batek eman dezan pilota partida baten oihartzuna: «Pilota partida bat Irungo herrian» titulutzat hartuz lehenbiziko neurtitza. Jokatu

³ *Kantu, kanta, khandore*, Bayonne, 1967, 248-249. or.

⁴ *Kantu, kanta, khandore*, Bayonne, 1967, 249. or.

⁵ E. de Jouy, *L'hermite en province*, Tome I, Paris, Pillet, 1818, 149-150. or.

zen laxoko partida 1846eko abuztuaren 9an, igande batez bezperan jokatu beharra ez balu euria egin. Hala dio *Le Journal du Havre*-eko artikulu batek 1846eko abuztuaren 18ko zenbakian, Christian d'Elbée-k aurkitua. Parioa libro dio kantariak eta hala izan zen diruaz bestalde, batzuek pariatu baitzituzten idiak, urdeak eta bertze kabalak, orotara 140.000 liberaren parioak, artikulu idazlearen arabera. Horrek erakusten du zer arrakasta izigarria zuten laxoko partidek.⁶

Gaskoina, hazpandar pilotaria izan zen egun hartan hoberena eta laudorioz betetzen du kantu egileak:

Arraio demonio! Gaskoin trunko hori,
Bizitik bai loretik ederki duk hari!
Egundain' holakorik ez diagu ikusi,
Horrekin behar diagu pilotan ikasi;
Frantses pikaro hoier ez zaie itsusi,
Lapurdi Probintzian pilotan nagusi.

Beti bezala kantu egilea Probintziarrez trufatuko da hanitz diru galdu dutelakotz trebesetan.

Ez da posible jaunak, kasik sinestia
Konfidantza nola zuten ezarria:
Duroz kargaturikan mandoa ekarria,
Garbitu nahi zuten arraia guzia;
Bainan etxerakoan heien dolorea!
Mandoak Irunen galdu kargaren erdia.

Bainan aldaketa bat nabari da konparatzen direlarik Donapaleuko, Tolosako eta Irungo partiden kantuak. Lehenbizikoek aipatzen dituzte Lapurtarrak, Baxenabartarrak eta Probintziarrak. Azkenak, aldiz, Irungoak, aipatzen ditu Probintziarrak eta frantsesak.

- I. Pilota partida bat Irungo herrian
Probintziarren eta Frantsesen artian
Jaun apez Baztandar bat zen Frantsesekilan.
.....
- II. Bainan orai Frantses bat, guti iduria,
Baztandar jaun batekin dute nagusia.
.....
- III. Baztane'ta Frantzia dire koronatu
Eta Probintziarrak tristerik gelditu.
.....
- V. Español moneda da Frantzian frankatu,
Mandoa etxerakoan kargak ez kolpatu.
.....

⁶ E. Blazy, *La pelote basque*, Bayonne, 1929, 30-31. or.

- VII. Uste zuten Frantzian ez zela gizonik,
Heien kontra pilotan aterako zenik;
.....
- VIII. Irunen in derauku urrezko uria,
Bainan ez baliatu hainitz Probintzia;
Frantziako alderat zuen ixuria.
.....
- IX. Frantses kasta guzia zutela garbitu
.....
- X. Frantses pikaro hoier ez zaie itsusi,
.....
Lapurdi Probintzian pilotan nagusi.
- XI. Frantsesa uste gabe zaie nagusitu.
.....⁷

Egia da kantu egileak aipatzen dituela Lapurdi eta Lapurtarrak, aldi bat Eskualdun herria (sic) Lapurdientzat, hiru aldiz Lapurdi eta aldi bat Lapurtarrak, orotara bost aipamen, hamar direlarik Frantzia eta Frantsesentzat. Dudarik gabe eta ikusirik nola idatzia den, Lapurtarra da kantu egilea eta bere burua frantsesentzat hartzen du. Horiek dira, nahi ala ez, frantses iraultzaren eta gero Napoleonen garaiaren eraginak. Bertze mundu bat sortzen ari da ezin zatituzko Frantzian.

Bost urte berantago, 1851ean, estrenatzen da Urruñako plaza laxoa, hain zuzen erraboteko partida batekin. Antoine d'Abbadie-k sariak eskaintzen ditu:

- 400 libera erraboteko partidaren irabazleei
100 libera hoberenari, izan dadin irabazle edo galtzale
100 libera plekari hoberenari.

Baldintza batzu aurkeztuak dira, argi erakusten dutela erraboteko partida dela eta ez laxokoa. Partida jokatu zen 1851eko irailaren 9an, Gaskoina, Michel Dihursubehere-Auziartz, Norberto eta Arrondio (sic) lau Oihartzuarren kontra, haietan zirela Meltxor eta Manuel. Hala zion *L'International de Bayonne* kasetaren artikulua batek aipatzen dituelarik beti frantsesak eta espainiolak, bai goizeko partidarentzat, bai plekazkoarentzat arratsaldean.⁸

Kantuak egin ziren, hain zuzen «*Lehenago Gaskoinaren kantuien airean*», esaldi horrek erakusten duela Irungo partidaren kantuen arrakasta, jakinik ere Gaskoina, jokatzen zela Urruñan Irunen bezala. Ez dakigu nork paratu dituen bertsu horiek, bainan hemen ere Frantzia eta frantsesak aipatuak izanen dira, espainiolak ere Oihartzuarren ordez.

1. Aise irabazi dute Espagnolak kontra.
.....
2. Pilotan buruzagi Frantses Eskualdunak
.....

⁷ *Kantu, kanta, khantore*, Bayonne, 1967, 250-251. or.

⁸ J. Haritschelhar, «Urrugne (1851-1961) - Contribution à l'histoire de la pelote», *Gure Herria*, 1961, 196-199. or.

5. Adios Nafartarrak bai eta Probentzi
Frantsekin pilotan ez daite liberti
Hiru erreinu hontan Gaskoina nagusi.
.....
- 6- Partida galdu eta joan dira doluan
Frantses hoiek utzirik oro deskantsuan.
.....
- 7- Bi Frantses hoberenak plazan paratzeko.

Argi dago hemen ere kantu egilearen gogoan badirela alde batetik frantsesak eta bertze aldetik espainolak, argi dago ere ezagutzen dituela kantu zaharrak, bereziki lehen eta laugarren bertsuetan,

Kaskoinak errefera Autziartek bota (1.º)

Kaskoinak errefera Autziartz botari. (4.º)

ahantzi gabe bosgarrena Perkaini eskainia eta orai Gaskoinari.

Adios Probintzia, adios Lapurdi,
Perkainekin pilotan ez daite liberti;
Hirur erreinu huntan bera da nagusi.

(Tolosako partida)

Adios Nafartarrak bai eta Probentzi,
Frantsekin pilotan ez daite liberti,
Hirur erreinu huntan Gaskoina nagusi...⁹

(Urruñako partida, 1851ean)

Pentsa daiteke «hirur erreinu» horiek direla Espainia, Frantzia eta Nafarroa, nahiz ez zen Nafartarrak jokatu Urruñan 1851eko partidari! Irungo partidaren eragina nabari da Iparraldean, plaza laxo berriak eraikiko baitira, hala nola Urruñan 1851ean, Alduden eta Miarritzen 1853an, Baigorriin 1857an, honek daukalarik harri batean idatzia:

«Dabbadie hirur anaier
Baigorrik milesker.»

hiru anaiak direlarik Antoine, Lore jokoen sortzailea, Arnaud, Etiopian ibilia bere anaiarekin eta Charles, Baigorriko Etxauz deritzan jauregiko nagusia.

⁹ J. Haritschelhar, «Urrugne (1851-1961) - Contribution à l'histoire de la pelote», *Gure Herria*, 1961, 201-203. or.

Hobeki ulertzeko laxoaren eta errabotearen arteko diferentzia badago dokumentu interesgarri bat, euskaraz idatzia, Gaskoinaren baldintzak direla erraboteko partida jokatzeo Miarritzeko plaza laxoaren estrenatzean:

- 1.º Lurretic arrafera escularrus, beti bota escu huts, lau onçaco pilota finarequin.
- 2.º Pilotac içanen dira frantcian ussatcen diren pilloteraric erran nahi baita goma gabiac.
- 3.º Arraferan denac pilota baratcen badu barnian içanen da quintcia galdua arraferan denarentçat eta ez arraya escassian.
- 4.º Arrabotaren gainetic camporat passatcen den pilota içanen da quintcia galdua pilota yotcen duenarentçat.¹⁰

Lehen baldintzan datza laxoaren eta errabotearen arteko diferentzia. Alabainan hiru puntu aztertzeo dira.

1. «*Lurretic arrafera escularrus*»: Horrek erran nahi du pilotariak ez duela airetik hartu behar pilota. Behar du utzi lurrean botatzera, laxoan aldiz, airetik har zeza-keelarik.
2. «*beti bota escu huts*»: Hogeita hamar bat metretan den bota-harritik behar du sakariak eskuz igorri pilota «barne» deitzen den pareta edo errabota pean den tokira. Laxoan, aldiz, plaza zolan, erran nahi baita hirur hogei bat metretan jarria zen bota-harritik eskularruz eta ez «*escu huts*» sakatzen zen.
3. «*lau onçaco pilota finarequin*»: Jakinik ontzak 31 gramo pizu duela, lau ontzako pilotak 124 gramo dauzka oraiko erraboteko pilotek bezala laxokoak zazpi ontzakoak zirelarik, 220 eta 230 gramo artekoak. Gehiago dena, pilotak «finak» dira, artile eta haria behar den bezala tinkatuak direlarik ez baita hola gertatzen laxoko pilotan.

Interesgarria da ere bigarren baldintza erakusten baitu goma edo kautxua sartzen dela pilotetan Hegoaldean, Iparraldeak segitzen duelarik aspaldiko ohidura.

Hirugarren baldintza bizi da oraindik, pilota zolatik heldu delarik eta «barnean» parretatik lau metretan gelditzen delarik. Aldiz, sakean, nahiz «barnean» gelditu pilota, arraia da Sarako arauetan (1868ko agorrilaren 20an erabakiak) eta Urruñako arauetan (1896eko buruilaren 5ean erabakiak).

Laugarren baldintzak laxoaren eta errabotearen arteko diferentzia finkatzen du. Jakinik laxoan badela alde batetik pareta edo errabotea eta bertzetik, plaza zolan, bota-harria, kintzea irabazten da edo pareta gainetik edo bota-harritik urrunago igortzen delarik pilota. Errabotean ez, baldintzak dion bezala, zedarritia baita joko eremua.

XIX. mendearen lehen zatian edo laxoan edo errabotean jokatzen ziren pilota partidak. Emeki emeki erraboteak gaina hartu du. Pentsa daiteke luzeegiak zirela laxoko partidak, arraia eremua plaza osoa betetzen zuelakotz, erdia bakarrik errabotean eta, beraz, aldaketa gutiago egiten zirelakotz.

Arrakasta haundia ukan du erraboteak, bereziki XIX. mendeko bigarren zatian, bainan talde bakoitza zetorren bere tresna eta pilotekin. Batzuk lau ontzako pilotak erabiltzen zituzten, bertze batzuk zazpi ontzakoak. Orduan sortzen ziren eztabaidak eta kalapi-

¹⁰ B.N.-Paris, N.A.F. 21746, 373. or.

tak, ez hainbeste jokoaren aldetik bainan ez baitziren arauak behar den bezala finkatuak. Hortarako beharko da igurikatu frantses Pilota Federakuntza sortu arte, 1921ean.

Anartean herri bakoitzak finkatzen ditu bere arauak, Sarak lehenik 1868an. Erakus-teko gauza seriosa dela, udaletxeko bilkura batean eztabaidatuak izan ziren zinegotzi eta auzapezaren artean eta P. Goyetche Sarako Jaun Balnar-Aphezak izenpetzen du dokumentua 1868ko agorrilaren 20an.

Sarako herriko Jaun aintzindariak eman duten arrasta pilota plaza huntako yokuaren gainean

1. Nahiz errebotian nahiz lachuan erreboteko paretaren gainetik igortzen den pilota izanen da falta.
2. Errebotian pic den pilota, guelditzen bada eskuz edo bertze edocein guisaz, izanen da arraya erreboteko harriaren echkinetic lau metra beherago. Toki berean izanen da — arraya pic den pilota herrestatic hartu eta igortzen bada plazaz campora. Izanen da toki berean arraya baldin butariac yotzen badu onetic pilotarekin erreferaria.
3. Yokari batec yotzen badu bere laguna pilotarekin, uste kabetan edo berac hala nahi duelacotz izanen du kintzia galdua.
4. Pilota butako aldetik yotzen duenaren lagunac ez dire zilhegui pilotaren guelditzea herrestan dohanean; galduco dute kintzia, guelditzen badute.
5. Eskasian pilota guelditzen duenac behar ditu izan bi zangoac eskasaren gainean edo eskasetik campo. Nahiz bi zangoac edo bat barnian balimbaitu, izanen da arraya.
6. Plaza bazterretako paretan airetik yotzia falta. Etchien teilatu guziac faltac. Leku-Ederreco, Erretoraeneco eta Boticarioco etche aintzinen airetik yotzia falta. Bertze etche aintzin guziac onac Boticarioco kaleraren airetik yotzia falta. Kaleria horren gaineco echkinan izanen da pasoco eskasa.

Eguina Saran Agorrillaren 20an 1868

Saraco Jaun Balnar-Apheza

P. Goyetche

Lehen arauak erakusten du bi joko moteran ari zirela Sarako plazan, bainan baldintza berarekin, paretaren gainetik igortzen den pilota falta dela.

Bigarren arauan xehetasunetan sartzen dira. Hiru kasu: pik egiten duen pilota, barnean gelditurik ere, arraia izanen dela, berdin herrestatik hartu pilota, halaber sakean pilotak jotzen badu pilotari-erreferaria. Arau berbera dago orain ere.

Hirugarren araua aldatua da orain. Plaza zolan balinbada jokolaria kintzea galdua da. Aldiz, pareta eremuan balinbada arraia da.

Laugarren arauak debekatzen diote barnerat doan pilotaren gelditzea. Orain galtzen dute pasamarra baino lehen gelditzen badute, arraia lortzen dute pasamarra eta barneko marraren artean gelditzen badute.

Bosgarren arauak finkatzen du pilotariak non behar dituzten zangoak pasamarran edo eskasian gelditzen dutelarik pilota, kintzea edo arraiaren egiteko; arau berbera dago orain ere.

Seigarren araua Sarako plazari doakona da. Zolako etxeetan zer den falta eta zer ez.

Bigarren dokumentua, hau ere euskaraz idatzia, Urruñakoa da, 1896koa. Hau ere Urruñako «Hauzo Apeza-k» izenpetua da, finkatzen direla «Urruñako pilota plazako erreboteko legeak». Dokumentua 1896ko buruilaren 5koa da eta auzapeza Larralde-Diusteguy XIX. mendean Urruñan, familia ezagutua izan den seme bat. Xehetasun gehiagotan sartzen da Urruñako dokumentua eta, bereziki, ongi finkatzen ditu arraia-
ren legeak.

Urruñako pilota plazako erreboteko legeak

- 1.a. Sakea egina izanen da escu huts eta bizi bota, lau untzatarik eta lau untza eta erditarainoko pilotarekin. Airetik ereferatzea galdua izanen da.
- 2.a. Arraia izanen dire pika eta lehen pumpetik yotzen ez den pilota: erreferariak ukitzen badu pilota, arraia izanen da harri zabaleko erlasetik bi metretan; ez badu ukitzen, arraia izanen da pilota gelditzen den lekhuari.
- 3.a. Harri zabaleko barneko marrak dire bakharrik sakearen mugatzat; gibeletik heldu den pilota barne izanen da harri zabalean sarthuz geroz.
- 4.a. Ereferarien beryesa hauta du kontrarioak, nahi badu kintze eta nahi badu arraia; bakharririk arraia beryesa kintze galdua izanen da.
- 5.a. Nahiz ereferako, nahiz sakeko aldetik, bethi pilota barnean ibili beharko da.
- 6.a. Gibeletik heldu den pilota, airetik yotzen badu ere ereferako aldeko bi paretarik bat, ona izanen da.
- 7.a. Ereferariak bota harria yo eta kontrarioak airetik pilota hartzen ez badu, paso izanen da pilota, ereferako alderat ethorririk ere. Horrek erran nahi du bota harria lur dela.
- 8.a. Gibeletik aldetik heldu den pilota, barnerat ethorri gabe nork nahi geldi dezan, arraia izanen da gelditzen den lekhuari, bota harria nahiz onetik eta nahiz herrestatik yorik ere.
- 9.a. Kintze galdua izanen da pasotik heldu den pilota barneko aldean beryesa egina edo bigaren pumpatik ukitua, barnean gelditzen bada; arraia izanen da kampo-
rat atheratzen bada.

Egina 1896.an, Buruilaren 5.an
Urruñako Hauzo-Apeza
(sinadurak jarraitzen du)

Lehen arauak ematen ditu laxoaren eta errabotearen arteko diferentziak, sakean, pilotetan eta erreferatzean Gaskoinak Miarritzen emanikako baldintzen idurikoak.

Bigarren arauan ikusten dira, sakean pilotak pik egiten duenean, zer diren ondo-
riok, non kokatzen den arraia, Sarako dokumentuan bezalaxe.

Hirugarren arauak finkatzen ditu «barne» deritzan eremuaren legeak, orain ere bali direnak.

Laugarren arauaren arabera «beryesa», erran nahi baita pilotariak berak bi aldiz hun-
kitzen duelarik pilota edo lagun batek hunkitzen duelarik, ez da Saran bezala kintze
galdua. Urruñan, kontrarioak hauta dezake kintzea edo arraia errefera eremuan izanez.

Bosgarren arauak ez du deus berririk ekartzen. Soberakina da.

Seigarrena berezia da Urruñarentzat erreboteak baititu bi aldetarik pareta ttipi batzu eskinak eginen dutenak.

Zazpigarrenak finkatzen du bota-harriaren legea erranez lur dela, pilotak jotzen duen larik punpa balio duela.

Zortzigarren araua Sarakoaren laugarrenaren kontra doa. Barne eta pasamarraren artean gelditzen den pilota, arraia da; oraiko arauak ez dute besterik erraiten.

Bederatzigarren arauak dio «barnean» gelditzen den pilota barne izanen dela, arraia aldiz kanpora doanean. Hirugarren arauaren osagarri da.

* * *

Argi dago agertzen ditudan euskarazko hiru dokumentuak errabotearen alde eginak direla eta, denbora berean, erakusten dutela zer arrakasta ukan duen erraboteak XIX. mendean. Hala ere, eraikitzen direlarik paretak edo erraboteak sortzen da, ber denboran, joko-mota berri bat, pleka deritzana, «ble» espainolez, «blaid» frantsesez. Paretaren kontra jokutzen da; pilotak behar du aldi oroz pareta jo. Ez da gehiago zuzenki jokutzen laxoan eta errabotean bezala. Plekazko partidek arrakasta gaitza ukanen dute XIX. mendean. Jadanik 1839an Pasai-Donibanen lehentasuna emaiten zitzaion erraboteari, joko zaharra zelakotz. Hauxe derasa hango harri batek: «*El juego de ble cederá al de rebote - 1839*».

XIX. mendeak ezagutuko du egiazko iraultza pilotan xixteraren sortzearekin; pilotariak utziko dute eskularria eta xixtera hautatuko. Errabotean eta pleka jokatuko dira xixterekin. Geroxago, mendearen azken urteetan eraikiko dira «Jai Alai» delakoak eta sortuko bi joko berezi, bakoitzak baliatzen duela xixtera mota berezia, «cesta punta» eta «remonte». Ez pentsa halere eskularria ez dela baliatzen gehiago pilotan. Errabotean eskularriekin ari dira sakariak eta pasamarran direnak. Trinketetan joko zaharrena, pasaka deritzana, sare baten bi aldietan direlarik pilotariak, eskularruz jokutzen da. Laxoan ez balinbada gehiago jokutzen Iparraldean —azken pilotariak Aldudarrak ziren hamalauko gerla aitzin— jokutzen da oraindik Baztanen eta Malerrekan. Ikusi dudana azken partida Donesteben jokatu da duela lauzpa bost urte Euskaltzaindiaren ohoretan.

Eranskinak

1. *Bulletin du Musée Basque* (Bayonne, 1994, 4-6: hirü dokumentu)

“L’An, mil sept cen soixante et le septième du mois de septembre, après midy, au porche de l’Eglise paroissiale de Hasparren en Labourt, les sieurs Diraçabal, Baltha, Oustoubil, le cosieur de Larramendy, et Caquil, abbé et jurats s’y étant assemblés, aux formes ordinaires, avec, grand nombre d’habitants, pour traiter des affaires de la présente Com^{te}, il a été délibéré:

4º) Que la dite assemblée, donne encore pouvoir, au dit Sr Diraçabal, son abbé, de faire faire, des marques en pierre, ainsi qu’il a dans bien des places du pays de Labourt, dans la place publique de cette paroisse, pour servir de marques, ou vulgairement appellés “escasac” por servir aux jeux de pomme. Et le tout pour le large qui tire, de la porte de la maison de Labiaguere, vers celle de Magnarena, et pour le

rabot, de la porte de celle du Sr de Saint-Bois, contre, (celle)? dite de Magnarena de cette place.

Et en outre, de faire, d'autres petites choses, qu'il trouvera utiles et nécessaires pour le profit de la dite Com^{té} ... etc... etc."

Hiriart greffier de la Com^{té}

* * *

"L'an mil sept cent soixante deux, et le onzième du mois de juillet, après midy, au porche de l'église paroissiale de St Jean B^{té} de Hasparren en Labourt, les Srs Maire abbé et grand nombre d'habitants s'y étant capitulairement assemblés... etc... etc..."

...

Après quoi, le Sr Pierre Larramendy S^r De Cassan, et d'autres, auraient représenté, à la présente assemblée, qu'il leur est revenu, de manière à ne pouvoir douter, que les Srs de Magnarena, par la rebatisse, qu'ils sont "propose" (???) de faire d'une partie de leur maison de Magnarena, située à la place publique de ce lieu, ils vont faire une façade avec une porte au milieu vers le Nord, et donnant sur la dite place publique; au lieu, qu'avant le démolissement de cette (?) partie de maison, et en tout le temps, la façade de leur dite maison était au Levant, et qu'ainsi il est a "penser" (?) que ce changement, soit imaginé de la part des Srs Magnarena, que pour empêcher, ainsi qu'ils ont voulu faire cy-devant, le public de continuer à jouer à la paulme, comme il a joué depuis un temps immémorial. Qu'il ne semble pas cependant que la Communauté puisse leur défendre, d'user de leur bien, comme il leur plaira.

Mais que le préjudice notable qui en résulterait au public, si ce changement avait lieu, par la privation qu'il aurait de l'amusement du jeu du paulme.

Qu'ill conviendrait donc, qu'ela Com^{té} prit quelque résolution la dessus, afin de conserver le droit qu'elle a toujours et de tout temps, pour jouer à la paulme contre la maison de Magnarena.

C'est pourquoi, il a été délibéré que les dits Srs Maire abbé et jurats, dirigeront aujourd'hui même, un acte aux dits Srs de Magnarena, autrement "Jaureshunaenia" par lequel ils leurs déclareront au nom de toute la Com^{té}, que s'ils donnent à leur maison, la façade de côte du Nord, ainsi qu'il a été dit cy haut, et que tout le public en parle, d'une manière que le public en saurait continuer à avoir le plaisir et l'amusement du jeu de paulme.

Que la Com^{té} fera, à l'extrémité de son terrain de la place publique, vers la maison de Magnarena tirant (?) du Levant au couchant, un mur propre à recevoir les coups de paulme que la maison de Magnarena recevait avant et tout les temps.

Le terrain commun, se trouvant réglé par un acte passé le 24 Août 1721 devant feu Me Auger Béhéran notaire royal entre la Com^{té} d'une part et le sieur de Lambert, marchand, habitant de ce lieu, d'autre. Et de protester, d'avec le dit acte tout ce qu'en pareil cas, la Com^{té} peut et doit protester de fait et de droit, leur donnant à ces fins, tout pouvoir... etc... etc..."

Loucougain greffier de la Com^{té}

* * *

“L’an mil sept cent soixante deux, et le dix huitième de Juillet après midy, au porche de l’Eglise paroissiale St Jean Baptiste du lieu de Hasparren en Labourt, les S^{rs} maire abbé et jurats et grand nombre d’habitants composant la Com^{té} s’y étant capitulairement assemblés, aux formes ordinaires, et après avoir mandé au prône de la messe de la paroisse, de ce jour, et sonné la grande cloche, pour traiter des affaires de la Com^{té}; lecture a été faite par le greffier soussigné d’ela Com^{té}: d’un acte de dénonciation et protestation, que le dit S^r maire abbé, a fait notifier aux maîtres de la maison de Magnarena le 11 de ce mois.

Lequel acte, a été approuvé par la présente assemblée.

Laquelle a délibéré d’une voix unanime, qu’aux frais et dépens de la même Com^{té}, les S^{rs} maire abbé et jurats, feront faire un mur propre pour *rabot*, proche (?) la maison de Magnarena et dans l’endroit désigné par le dit acte et que dès (?) demain, on y mettrait la main à l’œuvre.

A moins que les dits propriétaires et maîtres de la dite maison de Magnarena, en supprimant et condamnant la porte qu’ils ont pratiquée au Nord de leur maison, ne fassent rebatir la muraille, qui donne du côté de la place, dans le même goût qu’elle était avant le démolissement, et d’une manière que le public puisse jouer à la paulme par la suite comme il a joué par la passé, donnant tout pouvoir au S^r amire abbé pour faire faire le dit *rabot* ou pour passer acte avec les dits maîtres de Magnarena, portant, qu’ils feront la muraille de leur dite maison donnant sur la place publique, dans le goût qu’elle était avant, ou d’une manière qu’on pourra jouer dorénavant à la paulme, ainsi qu’on a joué de tout temps, de façon que le public n’en soit pas empêché, selon sa prudence et celle des S^{rs} jurats ses collègues; s’en remettant quant à ce à tout ce qu’ils feront pour le soutien des intérêts de la dite Com^{té}.

Se référant néanmoins à la teneur de l’acte passé entre la dite présente Com^{té} et le Sr Lambert marchand, le 24 Août 1721 devant feu Me Auger Béhéran vivant, notaire royal”.

Loucougain greffier de la Communauté

2. *Perkain eta Azantzza, Tolosako partida, Irungo partida (Kantu, kanta, khantore, Bayonne, 1967, 248-250)*

Perkain eta Azantzaren kantuak

1° Donaphaleuko partida

1	2
Norat joaiten zira, zu, adiskidea? Donaphaleora dut egungo segida: Urreño bat deramat berte baten bilha, Baldin Laphurtar horiek jalgitzen badira.	Laphurtarrak jin ziren, trebesak doblezka Banitatearen ordez bazuten nobleza; Galdu duen gaixoak konsidera beza Ez dela egun oroz Laphurtarren phesta!
3	4
Azantzako semea nik ez dut mendratzen, Bere parerik ez du pilota botatzen; Hargatik Perkain hori ez zuen lotsatzen Plaza guziarentzat bera aski baitzen!	Zazpi joki zituzten, gurek bederatziz; Halere Laphurtarren plaza ez zen aski; Has berrian bezala trebesean bethi; Urguluz nahi zuten partida irabazi.

5

Hainitz abilak dira gizonak Laphurdin;
Ez dute estimatzen trebesean berdin;
Kautura hoberikan ez badute egin,
Maiz ibiliko dire, bai, sakelak arin!

7

Laphurtar jaunak orai, zuer zer zaitzue?
Monedako etchea hurbilxko duzue:
Eskasten bazaitzue, harat joan zaizkete...
Ukhaiten baduzue... harturen duzue

9

Amikuzeko duzu, oi! Donaphalaio,
Hango ez bada ere hurbildik darraio...
Aldudiarrak eta hainitz gehiago
Handik hasi zeraizku dihuru karraio.

11

Ur ephelez mainhuak, saldako oilaki!
Gorphutzari bereak emaiten badaki:
Antzar ixterrak ere jan beharko ditik
Dirurik ekhartzekotz Donaphaleotik!

6

Oraï bethetzen ditu bederatzi urthe,
Baigorrin trufa onik egin zin aukuten;
Gure gasna sariak joan zin aukuten...
Ordainak baitiaguk, hor konpon zaitezten!

8

Ehun bat urhe galdu, gastuak bertzalde;
Hoik ere, nere ustez, zerbeit badirade!
Gizon bat aberatsa izanikan ere,
Holako zimikoak senditzen dirade.

10

Azantzako Jan-Predo, abila zirade;
Mainuak hartu tutzu, bai, bainan debalde,
Akizko uretarat zoaz berriz ere...
Handik jinen zirenean, bethi prest girade.

12

Azantzako semea, gure Jan-Piarre,
Ez duzu berehala sinhesten zuk ere;
Baldin balinbaduzu aintzina kuraye,
Leheneko pilotaz bethi prest girade.

2° Tolosako partida

1

Bat zen Perkain zeharra, bertzea Haroztegi,
Jaun hek bide zakiten kozinaren berri;
Elgar frogatzeko untza bat edo bi,
Ongi pentsatua duk disimula hori.

3

Badauka koraiarik, Curutchet ezkerra,
Eramanen duguia dirurik etxera?
Baldin entregu bahiz airetik jotzera,
Nekez utziren diaguk partida galtzera.

5

Zer animu deraukak Elhorga edo Buxtan?
Erasia frango baduk orai plaza huntan.
Bihotza eman nirok ezpataren puntan,
Ez dugula dirurik galtzen partida huntan.

2

Perkainek semeari: "har zak pilota airera!"
-Aita, zaude ixilik, bada oraino denbora,
Jainkoak niri gaitzik eman ez badaita,
Diru gabe ez gira joanen etxera.

4

Azantzak botatu'ta Perkainek itzuli,
Alon, beraz, muthillak, kontu pilotari!
Ezkertto hori zugun eskasera ethorri,
Handik kausitu eta pasara bidali.

6

Adios Probintzia, adios Laphurdi,
Perkainekin pilotan ez daite liberti:
Hirur erreinu huntan bera da nagusi
Azken partidaraino ez dute sinhetsi!

Pilota partida bat Irungo Herrian (9-8-1846)

1

Pilota partida bat Irungo herrian
 Probintziarren eta Frantsesen artian:
 Jaun aphez Baztandar bat zen Frantsesekilan,
 Gidari gobernador, kuraiarekilan
 Ethorria urrundik, mots-onarekilan,
 Bitoriaren bila Gaskoinarekilan.

3

Jaun aphezaz, Gaskoinaz, girare mintzatu,
 Bertze lagunak orai nahi'tut aiphatu:
 Hazpandarrak diote ederki botatu,
 Eta Uztariztarrak guziak xarmatu;
 Baztane'ta Frantzia dira koronatu
 Eta Probintziarrak tristerik gelditu

5

Probintziarrak ziren ongi preparatu,
 Mandoa trebeseko duroz zen kargatu;
 Galtzeaz duda gabe ez ziren orhoitu;
 Abilak dire bainan hek ere trunpatu,
 Español moneda da Frantzian frankatu,
 Mandoa etcherakoan kargak ez kolpatu.

7

Urgulutan zirela ez dugu dudarik,
 Ez zutela ez pentsatzen partida galtzerik,
 Uste zuten Frantzian ez zela gizonik,
 Heien kontra pilotan atherako zenik;
 Jakin bezate orai Lapurtarren ganik,
 Probintzia ez dela munduan bakarrik.

9

Bitorios balire Irunen gerthatu.
 Usoño bat behar zen airean partitu:
 Frantses kasta guzia zutela garbitu,
 Miseria gorrian zirela gelditu;
 Bainan usoa zaie bidean trunpatu,
 Donostia utzirik, Laphurdin da sarthu.

11

Probintzian bazuten pilotan urgulu,
 Bainan oraiko huntan beharko zaphatu;
 Frantsesa uste gabe zaie nagusitu.
 Zer gisaz behar dire orai kontsolatu?
 Heien fama guzia Laphurdin da sarthu,
 Bi urtheren dolua behar dute hartu.

2

Probintzian jendea estimagarria,
 Gazteria guzia da pilotaria;
 Orai arte bazuten bethi bitoria,
 Azpitik zadukaten Eskualdun herria,
 Bainan orai Frantses bat, guti iduria,
 Baztandar jaun batekin dute nagusia.

4

Ez da posible, jaunak, kasik sinhestia
 Konfidantzia nola zuten ezarria:
 Duroz kargaturikan mandoa ekarria,
 Garbitu nahi zuten arraia guzia;
 Bainan etxerakoan heien dolorea!
 Mandoak Irunen galdu kargaren erdia.

6

Probintziarrek zuten prekozioea
 Berekin ekarria pertsu emailea;
 Berendako zaukaten arras bitoria,
 Urrun zen pentsatzea partida galtzea;
 Kanturik egin bada, ez daite egia,
 Erretzen ahal dute oraiko kopia.

8

Irunen in derauku urhezko uria,
 Bainan ez baliatu hainitz Probintzia;
 Frantziako alderat zuen ixuria,
 Aise doratu dugu Phausuko zubia,
 Aintzinetik bantatzea ez da zuhurtzia,
 Jaungoikoak eman deie punizioea.

10

Arraio demonio! Gaskoin trunko hori,
 Bizitik bai loretik ederki duk hari!
 Egundain'holakorik ez diagu ikusi,
 Horrekin behar diagu pilotan ikasi;
 Frantses pikaro hoier ez zaie itsusi,
 Laphurdi Probintzian pilotan nagusi.

12

Adios Probintziarrak, orai bagoazi,
 Despendio sariak ditugu irabazi,
 Baldin berriz hartzeko gusturik baduzi,
 Ez zituztegu nahi erreguran utzi;
 Mando mula eder hori ongi karga zazi,
 Plazer duzuenan, gaztia daukuzi.